

LJUBLJANSKI ABAGAR I POVODOM NJEGA

IRENA GRICKAT-RADULOVIĆ

Abagarji, katerih trakasti odtisi so ljudem služili za amulete, so zanimivi ne le umetnostnozgodovinsko, ampak tudi tekstološko in filološko. Izdelovali so jih vsaj že v XV. stoletju in so vsi cirilični, čeprav kažejo na zahodnojužnoslovanski katoliški izvor. Za zahodni izvor Ljubljanskega abagarja govori zlasti raba leksema *copernica*, čopernica nasproti rabi leksema *veščica* v drugih abagarjih.

O Ljubljanskem abagaru pisao je pre više od šezdeset godina Nikola Radojčić u časopisu *Etnolog*, IV/2, 1931, Ljubljana, str. 187-211, pod naslovom "Srpski abagar", kako ga je on tada nazvao. O tom primerku južnoslovenske pisane ostavštine, koji se u nauci danas zove Ljubljanski abagar, bilo je kasnije kraćih pomena u opštim pregledima: kod M. Panića-Surepa (Beograd), B. Rajkova (Sofija), Vl. Mošina (Zagreb). O celoj toj tematici i o odgovarajućoj literaturi, sa bibliografskim podacima: I. Grickat, *Jezička analiza južnoslovenskih abagara*, Južnoslovenski filolog XLI, 1985, Beograd, str. 35-64. Ovde ćemo pokušati da sažeto najpre ponovimo podatke o ovoj grani naivne bogoslovsko-apokrifne pismenosti, i da izdvojimo ono što se tiče specialno Ljubljanskog abagara, uz ispravke njegovog davnašnjeg datiranja koje je predložio Radojčić.

Abagari su drvorezne ploče sa ilustracijama, mahom dopunjene tekstem. Slike i tekstovi su bili rezani u stupcima, tako da se na jednoj ploči moglo naći dva, tri ili četiri stupca. Ploča se otiskivala na papiru, svakako u većem broju primeraka, pa se papir posle sekao na uzdužne trake koje su se lepljenjem nastavljale jedna na drugu. Od toga su ispadali svitkovi, i njih su ljudi upotrebljavali kao amulete. Samo jedan od poznatih nam abagara izdat je kao knjiga. Abagarom se ponekad zove isključivo tekstualni deo, ali često i kompleti ploča, tj. više takvih za koje se zaključuje da predstavljaju zaokruženu sadržinsku celinu. Ovo je upravo slučaj kod ljubljanskog primerka, koji je sastavljen od dveju drvenih ploča (sa dosta ilustrativne grade), i za koji se konstatuje da nije samo sačuvani fragment.

Po pravilu, proučavaoci ne smatraju abagare rukopisima, pošto su to bili predmeti koji su umnožavani mehanički. Ni opisivači starih štampanih knjiga ne uzimaju ih u obzir kao knjige, jer oni to zapravo nisu. O abagarima ponajčešće govore istoričari umetnosti, ali je bilo vredno razmotriti ih i sa tekstološke i sa filološke strane, zato što je to omogućilo neke dalekosežnije zaključke.

U vezi s nazivom "abagar", o kome se dosta nagađalo (a naziv potiče od starine), konačno je usvojeno mišljenje da je ta reč bila napravljena prema imenu edeskog cara Avgara (Abgara), legendarnog Hristovog savremenika, koji je, budući teško bolestan, poslao Hristu pismo preko "brzohodca" Ananija, a Hristos mu je odgovorio tako što je na platnu otisnuo svoj lik i tim odgovorom ga izlečio. Ovaj apokrif se i

nalazi na nekim od sačuvanih ploča, međutim, na ljubljanskim pločama ga nema. Na ovim neobičnim predmetima ponavljaju se: molitva svetom krstu, 72 imena Gospodnja i 72 imena Bogorodičina (rasprostranjena apokrifna tema), delovi jevandelja, i, naročito, tzv. egzorcizmi, tj. formule za isterivanje nečistih sila, zaklinjanja veštica.

Povodom porekla ovog ogranka stare pismenosti može se govoriti sa više aspekata. Zadržaćemo se, najkraće, na tri momenta.

Prvo, što se tiče same takve tehnike izrade i umnožavanja tih popularnih talismana — pomen o ksilografiji u južnoslovenskim krajevima kao načinu da se izrađuju ikone na papiru nalazimo već u delu Konstantina Filozofa (XV vek), posvećenom životu srpskog despota Stefana Lazarevića. Poznato je da se i u Dubrovniku i u Kotoru upražnjavala ovakva tehnika u XV i XVI veku, i to na inicijative katoličke crkve. Zanimljivo je da je i istoričar J. V. Valvasor, u spisu *Die Ehre dess Herzogthums Krain*, 1689. g., spominjao kako neki srpski sveštenici nose i prodaju razne zapise — a to je Radojčića navelo na zaključak da su ovo što je Valvasor video bili otisci tada već napravljenog Ljubljanskog abagara.

Drugo, posebno skreću na sebe pažnju pomenuti egzorcizmi. Tako zvane duhovne odbrane od mračnih sila (sa unetim u njih, na razne načine, imenima veštica) poznate su iz dublje prošlosti na našim prostorima, i nisu vezane samo za abagare. Takvo vraćanje nalazimo, npr., u XIII veku u poznatom srpskom *Zborniku popa Dragolja*. Postoji dosta opsežna literatura o toj pojavi kod nas. U XIX veku je o tome pisano više puta u *Starinama Jugoslovenske akademije*, spomenućemo takođe studiozan rad I. Grafenauera O "Duhovni brambi" in nje postanku— donesek k zgodovini praznoverja med Slovenci, Časopis za zgodovino in narodopisje IV, 1907, Maribor, str. 1-70, a postoje i relevantni radovi R. Strohala, M. Pantelić i drugi. Zvanične crkve, ni katolička, ni pravoslavna, u načelu se nisu protivile širenju ovakvih štiva, a pogotovu se nisu protivile njihovom preplitanju sa crkveno ozakonjenim tekstovima.

Treće — činjenica je da abagari, bez izuzetka ćirilčni i sačuvani najviše na zemljištu srpskih i bugarskih govora, nose pečat zapadnojužnoslovenskog katoličkog porekla. Evidentno katolički uticaj ne protivreći, npr., faktu da se apokrif o Avagaru nalazio na rimskom indeksu zabranjenih knjiga!

Reći ćemo još nekoliko reči o ovoj poslednjoj od navedenih karakteristika abagarskih sastava. Tolerancija prema vidljivom zapadnom uticaju na pravoslavnom terenu, kao i tolerancija obeju crkava prema nekanonskoj materiji, iziskuju dodatna tumačenja.

Dosad najpoznatiji abagar, koji je sastavio Bugarin Filip Stanislavov, bio je izdat (u obliku prave knjige a svakako na osnovu starije i primitivnije tradicije) 1651. godine u Rimu, za potrebe *Congregatio de Propaganda fide*. Odatle je on bio odnet da se širi među bugarskim pavlikijanima (sekta koja je nekad bila prethodnica a tada već pozni ogranak bogumilstva). Jezik koji na njemu čitamo ne pokazuje mnogo bugarizma, on predstavlja neveštu jezičku mešavinu, pri tome u pretežnoj meri podseća na *Ritual rimski istomačen slovinski* Bartola Kašića, štampan 1640. godine isto tako u Rimu. Pismo je ćirilčno ali sa nedvosmislenim refleksima

latiničnih pisarskih pravila i običaja. Treba napomenuti da su u bugarskim katoličkim školama i u bosanskim franjevačkim — a one su jedno vreme potpadale pod jurisdikciju istog arhiepiskopa — upotrebljavani jednaki udžbenici, i to pisani na varijacijama upravo ovakve ćirilice. Ali i u ovom abagaru, koji bi se mogao nazvati “najviše katoličkim” od svih (u njemu postoji poziv na molitvu za Papu), ima takode znakova crkvenoslovenske ćirilčne tradicije sa pravoslavnih područja. Na ostala četiri danas poznata abagara sa tekstovima znaci zapadne pravopisne redakcije se smanjuju i gube, oni vidno postaju “pravoslavni”.

Katolička crkva se trudila da u primerke sa svojim poukama, u jeku Protivreformacije, unosi i takve delove koji bi bili bliski narodnim osećanjima, te se zato nije klonila vancrkvenih legendi. To je već i bio dovoljan razlog da razne kombinacije kanonskoga i nekanonskoga, kakvu vidimo na Bugarskom abagaru a kakvih je i inače bilo, neosetno prelaze među pravoslavce, još i s obzirom na samu ćirilicu, na veliku bliskost jezika, a i na očiglednu konfesionalnu neutralnost hrišćanskih apokrifnih sadržina. Pripadanje određenoj veroispovesti uzimalo je pred radoznalošću prema motivima koji su ličili na bajke, kao i pred verom u isceliteljsku moć ovih predmeta prihvaćenih kao amuleti. Malobrojni istraživači abagara slažu se da su se primerci za pravoslavne tokom vremena podešavali tako da se iz katolicizma ne preuzima nešto što bi se kosilo sa njihovim verskim znanjima i osećanjima.

Ovo što je rečeno podseća nas na slobodnu cirkulaciju romaneskne materije po južnoslovenskim zemljama. Naporedo sa pripovedačkom gradom istočnjačkog tipa, verskom i moralizatorskom, među Srbima pravoslavicima su počele da uživaju popularnost feudalne, viteške priče o Tristanu, o Bovu od Antone, o Lanselotu; istovremeno je prema južnoslovenskim katolicima strujala istočna povest.

Izvesna analogija u pogledu ovde nabačenih obeležja sadrži se čak i u samom nevelikom primerku zvanom Ljubljanski abagar.

Jernej Kopitar je bio jedan od prvih koji je spomenuo Stanislavovljev abagar, i tako načeo ovu tematiku kod nas. On je zaključio da je to morao biti bugarski tekst, koji je posle bio pokvaren od strane nekog Grka (što se nije pokazalo kao tačna hipoteza). Kopitarevo zanimanje za ovu vrstu pisane produkcije potvrđuje se i time što su ljubljanske abagarske ploče dospеле u ljubljansku Narodnu i univerzitetnu knjižnicu iz njegove ostavštine. One se spominju već 1864. godine u Radičevom opisu tzv. Študijske biblioteke, *Beilage zur K. Wiener Zeitung* III, str. 722-723. Otisci Ljubljanskog abagara postoje danas u zbirci Narodne biblioteke Srbije u Beogradu.

Neki grafički elementi na ljubljanskom primerku dovode se u vezu sa poznatim u nauci *Časoslovom* koji je u XVI veku, u Veneciji, izdao za balkanske pravoslavce Jakov Krajkov, zvani Jakov od Kamene Reke. Na pločama o kojima je reč prepoznaju se dva paleografska tipa, ili barem ruke dvojice majstora rezbara. Nije moguće razjasniti genealogiju ranijih primeraka sa kojih bi bio kopiran ili kompiliran Ljubljanski abagar. Valvasor je svakako video zapise koji bi mogli biti direktna ali indirektna prethodnica datih ploča. Ali se sa sigurnošću utvrđuje da egzemplar o kome govorimo ne može biti stariji od XVIII veka. Tu činjenicu, opet prema

pojednostitima u tipu slova, iznosi odličan poznavalac naše paleografije Vladimir Mošin. Dodajmo i zapažanje Rajkova da ni ornamentalni iniciali na ovom abagaru ne mogu poticati iz ranijeg perioda nego što je XVIII vek.

Nećemo se zadržavati na ćirilničnim osobnostima poznijeg porekla koje su ovde zasvedočene, npr., mešanje *h* i *e*, grafija *i* među suglasnicima, *ь* > *a*, pisanje "država", "prvoe" bez poluglasnika pored *r*; poneki znaci novijih morfoloških i sintaksičkih prodora iz žive srpske reči. Karakteristike iz zapadnije ("katoličke") ćirilice još istrajavaju u vrlo malo meri: recimo, reda upotreba znaka *ω* na mestu *o*. Glavni argument N. Radojčića o tome da je Ljubljanski abagar pravljen u drugoj polovini XVI ili početkom XVII veka bio je taj da, ukoliko bi on bio kasnije pisan, na njemu bi se već morali javljati rusizmi, ta tipična oblika pisma počev od XVIII veka. Novija, pažljiva filološka istraživanja pokazala su da je rusizama, ili "pseudorusizama", u srpskoj ćirilčnoj pismenosti bilo i znatno pre velikog vala rusifikacije u pomenutoj epohi. Prema tome, Radojčićev argument nema težinu dokaza. Takvu težinu nemaju, teorijski, ni *h*, ni *e* na mestu *ь* kakvi se ovde primećuju, a oni su, suštinski, upravo rusizmi, koji, međutim, sami po sebi ne indiciraju vreme rezanja ploča.

Zanimljiva je leksema *copernica*, *čopernica* u Ljubljanskom abagaru, koja se, prirodno, povezuje i sa slovenačkim *coprnica*. Drugi abagari na odgovarajućim mestima imaju *veštica*. Reč *coprnica* je notirana u starim hrvatskim rečnicima, a zabeležena je i u *Rječniku* Vuka Karadžića, sa oznakom da se govori u Hrvatskoj. To je još jedan od tragova zapadne provenijencije nekih abagarskih prauzora.

Ljubljanski abagar je dao povoda da se podsetimo na jedan slabo poznati ogranak južnoslovenskog pisanog nasleđa, zajedno sa specifičnim konotacijama koje iskrstavaju pri njegovom razgledanju.

Povzetek

Ljubljanskemu abagarju se je prvi posvetil Nikola Radojčić v reviji *Etnolog* leta 1931, o abagarjih nasploh pa je pisala avtorica razprave v reviji *Južnoslovenski filolog* leta 1985. Abagarji so lesorezne plošče s slikami in besedili v dveh do štirih stolpcih, katerih trakaste odtise so ljudje zvali, da so jim rabili za amulete. Čeprav se z njimi navadno ukvarjajo umetnostni zgodovinarji, so zanimivi tudi tekstološko in filološko. Ime so dobili po legendarnem edeškem kralju Abgarju, ki da je hudo bolan poslal Kristusu pismo, ta pa mu je odgovoril tako, da je odtisnil svojo podobo na platno in ga z njo ozdravil. Apokrif o Abgarju je najti tudi na nekaterih ploščah ob še drugih molitvah, imenih ali obrazcih. Talismane so izdelovali vsaj že v XV. stoletju, omenil pa jih je tudi J. V. Valvasor v Časti vojvodine Kranjske leta 1689. Abagarji so sicer vsi cirilični, čeprav kažejo na zahodnojužnoslovenski katoliški izvor, in apokrif o Abgarju je bil celo na rimskem indeksu prepovedanih knjig. Doslej najbolj znani abagar Bolgara Filipa Stanislavova iz leta 1651 značilno družu znamenja cerkvenoslovenskega pravoslavnega izročila s katoliškimi prvinami. Z njim se je med prvimi ukvarjal Jernej Kopitar. Iz Kopitarjeve zapuščine izvira tudi poznejši Ljubljanski abagar, ki glede na nekatere novejšje glasoslovne, oblikoslovne in skladske posebnosti ni mogel nastati pred XVIII. stoletjem. Za zahodni izvor Ljubljanskega abagarja govori zlasti raba leksema *copernica*, *čopernica* nasproti rabi leksema *veštica* v drugih abagarjih.

